

Поліщук Світлана.
Вплив концентрації та стійкості уваги на
вольовий розвиток особистості у
молодшому шкільному віці
(емпіричний зріз)

Встановлено вікові закономірності взаємовпливу між властивостями уваги (концентрація і стійкість) і вольовими якостями у молодшому шкільному віці.

Ключові слова: вольове зусилля, вольова якість, концентрація уваги, стійкість уваги.

Swewtlana Polishchuk. The age-old patterns of mutual influence between the properties of attention (concentration and stability) and volitional qualities at the junior school age are established.

Key words: volitional effort, volitional quality, concentration of attention, stability of attention.

Постановка проблеми. Вплив показників концентрації і стійкості уваги на розвиток вольового якостей і вольового зусилля у молодшому шкільному віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це тематичні наукові праці вчених різних поколінь, присвячених психологічній природі волі (В.А. Іванніков, В.К. Котирло, В.А. Роменець, В.І. Селіванов, А.В. Суровцева, Ш.Н. Чхартішвілі) [1–5].

Характерно, що вивчення психології волі у сучасній психологічній науці не користується дослідницькою популярністю передусім через складність своїх параметричних характеристик, що лише актуалізує спочатку її загально-психологічну проблематику, а потім – проблематику вікових та гендерних особливостей.

Биокремлення нез'ясованої проблематики. Недостатність експериментальних даних про значення особливостей сенсорної сфери особистості для вольового розвитку

(на прикладі молодшого шкільного віку).

Мета дослідження: встановлення у молодшому шкільному віці міри взаємозв'язку між вольовими якостями і концентрацією уваги.

Виклад матеріалу дослідження. За результатами методики Бурдона «Коректурна проба» ми розподілили учнів початкових класів на 5 груп: 1) «високі показники концентрації уваги»; 2) «середні показники концентрації уваги»; 3) «показники нижче середнього рівня»; 4) «низька концентрація уваги»; 5) «дуже низька концентрація уваги».

За кожним рівнем концентрації уваги (за статями) визначено найбільш властиві вольові якості, якості ситуативного прояву і якості низьких показників.

Так, у дівчаток, які мають «показники високого рівня» концентрації уваги, на першій рейтинговій позиції (далі у тексті рейтингова позиція – РП) знаходиться «наполегливість», на другій – «активність». Найбільші ситуативні прояви позначені за «ініціативністю». На останній РП за мірою визначеності знаходиться «організованість». У хлопчиків на першій РП – «старанність», на другій – «наполегливість», ситуативні прояви в «організованості», на останній РП – «смівливість».

У дівчаток з «середнім рівнем концентрації уваги» на першій РП – «активність», на другій – «відповідальність», ситуативні прояви у «витримки», на останній РП знаходиться «стриманість». У хлопчиків на першій РП – «відповідальність», на другій – «дисциплінованість», ситуативні прояви у «незалежності», на останній РП – «витримка».

У групах дівчаток з рівнем концентрації уваги «нижче середнього» на першій РП спостерігаємо «наполегливість», на другій – «самостійність», ситуативні прояви у «незалежності», на останній РП – «смівливість. У хлопчиків на першій РП знаходиться «старанність», на другій – «відповідальність», ситуативні прояви у «витримки», на останній РП – «незалежність».

У дівчаток групи «низького рівня концентрації уваги» на першій РП – «наполегливість», на другій – «відповідальність», ситуативні прояви у «старанності», на останній РП

– «організованість». У хлопчиків на першій РП – «старанність», на другій – «цілеспрямованість», ситуативні прояви у «сміливості», на останній РП – «витримка».

У дівчаток, які мають дуже низький рівень концентрації уваги, на першій РП знаходиться «рішучість», на другій – «ініціативність», ситуативні прояви у «незалежності», на останній РП – «старанність». У хлопчиків на першій РП – «активність», на другій – «самостійність», ситуативні прояви у «стриманості», на останній РП – «витримка».

Звертає на себе увагу спільність окремих вольових якостей на зазначених рангових місцях у хлопчиків і дівчаток. Крім того, схожим є місце їхнього розташування, зокрема на високому рівні концентрації «наполегливість» у дівчаток займає за значущістю першу РП, у хлопчиків – другу «Організованість» у дівчаток перебуває на останній РП, у хлопчиків – на ситуативному рівні. Аналогічну за місцем розташування картину проявів спостерігаємо на «середньому рівні концентрації» уваги: у дівчаток «відповідальність» – на другій РП, у хлопчиків на першій РП, витримка у дівчаток на ситуативному рівні, у хлопчиків – на останній РП. На рівні концентрації уваги «нижче середнього» таких спільних за положенням якостей стає менше: у дівчаток на ситуативному рівні знаходиться «незалежність», у хлопчиків – вона на останній РП. На низькому рівні спостерігається спільна для обох статей «стриманість», але її розміщення різне. У дівчаток ця якість є ситуативною, а в хлопчиків знаходиться на першій РП, а, отже, значущість «стриманості» для дітей є неоднаковою. На дуже низькому рівні концентрації уваги спільні якості у дітей не простежуються.

Зазначені закономірності дозволяють стверджувати про зв'язок між рівнем концентрації уваги у молодшому шкільному віці та наявністю спільних якостей, які знаходяться на схожих рівнях проявів. Крім того: 1) чим вищий рівень концентрації уваги, тим сильніший рівень схожості якостей; 2) чим слабший рівень концентрації уваги, тим неістотні спільні прояви вольових якостей.

Іхнє розміщення також істотно відрізняється: так, найменший рівень концентрації уваги повністю усуває схо-

жість проявів вольових якостей у дітей.

Порівняння показників прояву вольових якостей в одній статі, але в різних групах концентрації уваги демонструє наступні тенденції: 1) чим більше рівень концентрації уваги відрізняється від її середніх показників, тим суттєвіші відмінності прояву вольових якостей цього рівня; 2) чим більше показники прояву концентрації уваги тяжіють до середньої величини, тим більше спостерігається у них спільних якостей.

У нашому випадку найбільші відмінності у проявах вольових якостей відзначено у високого та низького рівнів концентрації уваги. Середній рівень, рівень «нижче середнього», низький рівні мають спільні вольові якості, значущість яких для них однакова.

Отже, вплив концентрації уваги у дітей молодшого шкільного віку має позитивний вплив на розвиток якостей вольового комплексу. Необхідно зазначити, що вибірка молодших школярів, які знаходяться на високому і дуже низькому рівнях за показниками концентрації уваги, є незначною: основний контингент складають діти з середнім рівнем, «нижче середнього» та низьким рівнями, у зв'язку з чим нами було запропоновано їхній трирівневий розподіл.

Не менш цікавим є з'ясування міри зв'язку між вольовим зусиллям і рівнями концентрації уваги. Так, у дівчаток спостерігаються стабільні прояви вольового зусилля (у стані втоми воно простежується на всіх рівнях концентрації уваги, крім високого рівня). Здатність до вольового зусилля у ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів істотно властива дівчаткам усіх рівнів концентрації уваги, крім середнього рівня, причому найвищі кількісні показники приходяться на найбільш численний рівень – «нижче середнього». Вольове зусилля у розумовій діяльності за наявності перешкод спостерігається у представників усіх рівнів концентрації уваги, але найбільш численними є показники у низького рівня, «нижче середнього» рівня та середнього рівня.

Коли вольове зусилля мінливе за частотою проявів, то у стані втоми значущі дані спостерігаємо у низького типу

концентрації уваги, потім – у високого та «нижче середнього». Водночас, у ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів мінливе вольове зусилля є схожим у представників середнього рівня, низького та дуже низького рівнів концентрації уваги, а його нижчі прояви властиві типу високої концентрації уваги. У розумовій діяльності за наявності перешкод мінливе вольове зусилля зустрічається у представників усіх рівнів концентрації уваги, крім середнього рівня, причому значущу групу складають дівчатка лише середнього і дуже низького рівнів.

У ситуаціях відсутності вольового зусилля у стані втоми така тенденція властива насамперед учням з дуже низьким типом концентрації уваги, потім - низькому та «нижче середнього». У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів аналогічні тенденції властиві для низького та дуже низького рівнів концентрації уваги. У розумовій діяльності за наявності перешкод – також для учнів низького і дуже низького рівнів.

Названі пізнавальні тенденції, як закономірності, демонструють наступну динаміку вольового розвитку: у молодшому шкільному віці за відсутністю здатності до вольового зусилля дівчатка відносяться до низького та дуже низького рівнів концентрації уваги. Випадки, коли прояви вольового зусилля коливаються в залежності від певної ситуації, переважають в дітей з низьким рівнем концентрації уваги та «нижче середнього» рівня. За наявності вольового зусилля численними є групи дітей низького рівня та «нижче середнього» рівнів концентрації уваги. Крім того у ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів та у розумовій діяльності істотний кількісний показник показують діти з високим рівнем концентрації уваги.

Ці експериментальні результати гіпотетично засвідчують залежність між показниками здатності до вольового зусилля в дівчаток і рівнем розвитку у них концентрації уваги.

У хлопчиків ситуації стабільного прояву вольового зусилля у стані втоми однаково спостерігаються при середньому рівні, низькому та дуже низькому рівнях

концентрації уваги. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів схожі тенденції ми спостерігаємо у представників усіх рівнів концентрації уваги, крім високого рівня, причому найчисельнішою є група середнього та низького рівнів. У розумовій діяльності за наявності перешкод – це діти усіх рівнів, особливо – низького рівня.

Ситуативність прояву вольового зусилля у стані втоми відбувається на всіх рівнях, причому кількісно найбільше її у дітей з низьким рівнем та «нижче середнього». У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів численною є група з низьким та дуже низьким рівнем концентрації уваги. У розумовій діяльності за наявності перешкод відсутні представники високого рівня, тоді як водночас зафіксовані численні групи середнього рівня, низького рівня та дуже низького рівнів концентрації уваги.

Ситуації відсутності вольового зусилля у стані втоми спостерігаються в окремих учнів з середнім рівнем, низьким і дуже низьким рівнями концентрації уваги. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів таке спостерігаємо на всіх рівнях, але найбільше – на низькому та дуже низькому рівнях. У розумовій діяльності за наявності перешкод – лише в окремих представників низького і дуже низького рівнів концентрації уваги.

Отже, в основному прояви вольового зусилля простежуються у дітей з середнім рівнем, низьким рівнем, дуже низьким і «нижче середнього» рівнями, що насамперед зумовлюється численнішим складом груп. Закономірно, що випадки відсутності проявів вольового зусилля простежуються там, де є низький і дуже низький рівні концентрації уваги. Водночас, дітям, які систематично або за певних обставин здатні до проявів вольового зусилля, властиві всі можливі рівні концентрації уваги.

Отримані експериментальні результати стверджують, що у випадках відсутності проявів вольового зусилля переважає низький і дуже низький рівні концентрації уваги. Здатність до вольового зусилля виявляють діти високого рівня, середнього і «нижче середнього» рівнів концентрації уваги.

Таким чином, здатність до проявів вольового зусилля

пов'язана із спроможністю до концентрації уваги на певному об'єкті діяльності, – тобто, розвиток концентрації уваги у дітей молодшого шкільного віку сприятиме розвитку їх здатності до проявів вольового зусилля.

Розглядаючи проблему взаємозв'язку між вольовим зусиллям і стійкістю уваги, ми також скористалися також методикою Бурдона «Коректурна проба», визначивши у молодших школярів 4 групи прояву стійкості уваги: 1) стійка увага (незмінна протягом всього часу); 2) увага з тенденцією до зростання; 3) увага з тенденцією до спаду; 4) нестійка увага (коливання даних).

Для кожної групи з'ясовано міру її зв'язку з різними варіантами прояву вольових зусиль:

1. У дівчат найбільш чисельною за можливими варіантами прояву вольових зусиль є група із стійкою увагою. На останній РП перебувають дівчата, у яких стійкість уваги має тенденцію до зростання. Стабільні прояви вольового зусилля у стані втими властиві дітям стабільної і нестійкої груп. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів першу РП посідають діти стабільної групи, другу РП – групи з тенденцією до спаду, а третю РП – групи з нестійкою увагою. У розумовій діяльності за наявності перешкод провідна РП належить стійкій увазі, другій РП – увага з тенденцією до спаду, третій РП – нестійка увага.

Якщо вольове зусилля ситуативне, то у стані втими на першій РП спостерігаємо стійку увагу, на другій РП – увагу з тенденцією до спаду, на третій РП – також нестійку увагу. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів на першій РП знаходиться нестійка увага, а всі інші групи розподілені рівномірно. У розумовій діяльності за наявності перешкод провідна РП позначена значною перевагою стійкої уваги.

За відсутності вольового зусилля у стані втими однаково наявна стійка і нестійка увага. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів –це нестійка увага. У розумовій діяльності за наявності перешкод на першій РП знаходиться нестійка увага, на другій РП – тенденція уваги до зростання.

2. У групах хлопчиків із стабільними проявами вольового зусилля у стані втоми на першій РП домінує нестійка увага, на другій РП – стійка увага, на третій РП – тенденція уваги до спаду. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів на першій РП знаходиться нестійка увага, на другій РП – стійка увага та з тенденцією до спаду. У розумовій діяльності за наявності перешкод перша РП – це стійка увага (з тенденцією до спаду), а друга РП – увага з тенденцією до зростання.

Якщо прояви вольового зусилля ситуативні, то у стані втоми першій РП властива стійка увага, другій РП – увага з тенденцією до зростання, третій РП – увага з тенденцією до спаду. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів основна РП позначена стійкою увагою, друга РП – увагою з тенденцією до зростання, третя РП – це увага з тенденцією до спаду. У розумовій діяльності за наявності перешкод на першій РП перебуває стійка увага, на другій РП – нестійка увага, а на третій РП – увага з тенденцією до зростання.

3. У випадках відсутності вольового зусилля у стані втоми епізодичні прояви стійкості уваги спостерігаються у всіх групах. У ситуаціях подолання фізіологічно зумовлених труднощів епізодичні прояви зустрічаються у нестійкій групі. У розумовій діяльності за наявності перешкод епізодичні прояви відзначаються у стабільної групи та групі з тенденцією до спаду стійкості уваги.

Висновки: 1. Істотних гендерних відмінностей між здатністю до проявів вольового зусилля і типом стійкості уваги не існує. 2. При наявності вольового зусилля у діяльності домінують діти із стійкою і нестійкою увагою. 3. Ситуативні прояви вольового зусилля насамперед властиві учням із стійкою увагою, потім – учням із тенденцією уваги до спаду та нестійкою увагою. 4. У разі відсутності вольового зусилля найбільшу РП складають діти з нестійкою увагою, а друга РП – це діти з тенденцією уваги до спаду [1].

Список джерел:

1. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции / В.А. Иванников [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М.: Изд-во

- УРАО, 1998. – 144 с.
2. Поліщук С.А. Вольовий розвиток учнів молодшого шкільного віку / С.А. Поліщук. – Суми: Університетська книга, 2005. – 156 с.
  3. Суровцева А.В. Воспитание воли у детей / А.В. Суровцева. – М.: Учпедгиз, 1954. – 203 с.
  4. Шульга Т. И. Возрастные особенности становления волевой регуляции / Т.И. Шульга // Интегральная индивидуальность: структура и функция. – Пятигорск, 1994. – С. 76–102.
  5. Чхартишвили Ш. Н. Проблема воли в психологии / Ш.Н. Чхартишвили // Вопросы психологии. – 1967. – № 4. – С. 72–81.

@ Поліщук Світлана, 2018.